

IMMATERIËLE MOTIEVEN VOOR CRIMINEEL GEDRAG IN GROEPEN

Dr. Peter KLERKS*

*If you can't live the lie, let it die
and if you can't live a life full of strife
just say oops! And jump through hoops,
and get to the end of the line.*

Fun Lovin' Criminals
Blues for Suckers

Album 'Original Soundtrack For Hi-Fi Living'
Silver Spotlight Records, 1995

1. Samenvatting

De theorievorming over criminele samenwerkingsverbanden gaat vooral uit van rationele motieven en overwegingen, terwijl er minder aandacht is geweest voor irrationele en sociale aspecten. Dit artikel beschrijft de betekenis van niet-materiële voordelen van crimineel gedrag dat in groepen of andere sociale verbanden wordt uitgevoerd. Deze niet-materiële voordelen van criminele samenwerking worden gestructureerd weergegeven, waarna het belang van het onderkennen van deze aspecten voor het aanpakken van criminele verbanden en voor criminologische theorievorming wordt verdedigd.

2. For the love of money?

“Zolang niet wordt onderkend dat crimineel actief zijn veel plezier op kan leveren, kan criminaliteit nooit worden begrepen”, zo luidde de eerste stelling bij mijn dissertatie (KLERKS 2000). Het proefschrift schetst de wederwaardigheden van een criminele groepering die materieel gewin voorop stelt, maar waarbij sociale aspecten een grote invloed hebben op het delinquent gedrag. Deze ‘*crime is fun*’-hypothesef wordt hier nader uitgewerkt in de vorm van een literatuurverkenning die meer licht werpt op niet-materiële motieven van crimineel groeps-gedrag. Een van de weinige studies naar plezier in relatie tot criminaliteit is het boek *Seductions of Crime* van JACK KATZ (KATZ 1988). Deze socioloog spreekt zijn verbazing uit over de voetstootse aanname van materialistische causaliteit op basis van zeer beperkte gegevens, met name waar het witteboordencriminaliteit betreft. Dit brengt hem tot het doen van onderzoek naar de ‘*delight in deviance*’ (*id.*, 10, 312-313, 319-320). Zijn studenten dragen volop empirisch ma-

---

* Senior onderzoeker verbonden aan de Onderzoeksgroep van de Nederlandse Politie Academie (NPA).

teriaal aan, wanneer ze hem bijvoorbeeld inwijden in het plezier dat ze beleven aan het plegen van winkeldiefstal. Vaak gaat het daarbij niet om de verworven goederen, die zelfs wel worden weggegooid of nauwelijks gebruikt, maar om de spanning van het stelen en toegeven aan de begeerte van het moment. Het stelen brengt bij de studenten een haast sensuele opwindning teweeg: KATZ spreekt in dit verband van *'sneaky thrills'*. Bij deze observaties zijn wel kanttekeningen te maken: de respondenten hoefden bijvoorbeeld niet te stelen om te overleven (*id.*, 78). Desondanks is het materiaal dat KATZ aanvoert overtuigend voor zijn stelling: diefstal gaat niet altijd primair om materieel gewin. In zijn boek behandelt KATZ ook de behoefte aan *'being tough'* als een drijfveer voor jonge mannen. Niet het materiële aspect staat hierbij op de voorgrond, maar het imago. Zorgvuldig gekozen gedragsregels, symbolen, spraak en gebaren moeten er voor zorgen dat iemand respect geniet van zijn omgeving. Hierbij speelt de implicatie van dreiging en geweld een grote rol (*cf.* p. 110-112: "*Whachulookin-at?*"). Ook in zijn uitgebreide beschrijving van overvallers wordt de beperkte rol van materialistische drijfveren aangetoond. De overvaller wordt neergezet als de ultieme 'vrije jongen' die brutaalweg zijn wil aan anderen oplegt, aan alles maling heeft en op het respect van andere criminelen kan rekenen.

Deze wat onorthodoxe benadering levert interessante inzichten op over lust en moraal, waar de dominante academische criminologie vooraleerst rationele drijfveren bij wetsovertreders veronderstelt. Het vraagt misschien lef of levenservaring, maar in ieder geval een open geest om te durven denken voorbij het taboe dat criminaliteit voor betrokkenen positieve aspecten kan hebben. Zulke studies zijn schaars, maar ook in Groot-Brittannië lopen criminologen die er onconventionele zienswijzen op na houden over wat mensen tot crimineel gedrag brengt. Een van hen, MIKE PRESDEE, legt in een recent boek grote nadruk op de context waarbinnen misdaad en geweld zich voordoen: een nieuwe *'cultural criminology'* is volgens hem nodig om geweldscriminaliteit en 'zinloos geweld' te kunnen begrijpen (PRESDEE 2000).¹ Deze auteur richt zich daarom op *'the second festive life of the people'* waarin mensen zich overgeven aan plezier en irrationeel gedrag vertonen. Hij haalt de film *'Trainspotting'* aan, bespreekt joyriding en de *rave culture* en onderzoekt de functie van feesten als uitlaatklep. PRESDEE beschrijft hoe "*the Internet is fast becoming the safe site of the second life of the people*" en concludeert dat "*it is the everyday response to structured life that is the spawning ground for so much of what we call crime*" (*id.*: 161).

SIMON WINLOW, eveneens een zelfbenoemd 'cultureel criminoloog', dook voor zijn proefschrift onder in het nachtleven door te werken als uitsmijter, de *'gatekeeper to a night-time economy'* (WINLOW 2001). Hij beschrijft *'the emergence of violence as a marketable asset'* in een Engelse havenstad, waar mannen de traditionele wereld van de scheepsdokken noodgedwongen hebben ingeruild voor het postmoderne machismo van gespierde ordehandhaving in nachtclubs en het criminele incassowezen. Deze criminoloog waarschuwt de lezer "*that I am a product of the very culture I attempt to describe*", en illustreert aan de

---

1. Het onconventionele van deze Britse vakgenoten strekt zich ook uit tot hun eigen levensstijl. In het voorwoord van *'Cultural Criminology and the Carnival of Crime'* biedt PRESDEE excuses aan "...to my bank manager for not being solvent for the entire period it took to write this book and to my doctor for carelessly losing six pints of blood towards the end of it" (2000: viii).

hand van eigen ervaringen het culturele belang van geweld (WINLOW 2001: 5).² WINLOW toont met talrijke voorbeelden aan hoe de bewondering die “*smartness, entrepreneurship (...), a sharp verbal style and ready wit*” oproepen voor de direct betrokkenen minstens zo belangrijk kan zijn als klinkende munt. Hij beschrijft hoe de euforie van de krachtmeting mannen in zijn greep krijgt, en hoe belangrijk het desensibiliserende effect van geweldservaring is om bepaalde gedragingen te verklaren. Deze criminoloog betoogt dat “*the human embodiment of professional crime is sexy and daring*”. Zijn conclusie is verontrustend:

“To be a gangster, a ‘movie star with muscles’ (PILEGGI 1987), represents an idealized form of masculinity to elements of the male working-class, with the money, the women, the esteem and respect, the fear, the lack of mundanity and regimentation, the battle with convention, all comparing favourably with the blunt reality of life in the working-class northern city. Professional crime is highly seductive, and working-class men in the North East can now strive towards these modified success goals and embrace these powerful status concerns.” (WINLOW 2001: 167).³

Deze jonge Britse criminologen lijken meer gemeen te hebben met de straat dan met de collegezaal. Ze putten uit eigen ervaringen, en hun inzichten kunnen ons verder brengen in het begrijpen van crimineel gedrag. In de Verenigde Staten bevindt dit soort *grassroots* onderzoekers zich doorgaans in de maatschappelijke marge. Dr. LONNY ATHENS bijvoorbeeld onderging in zijn jeugd zelf geweld in de huiselijke sfeer en op straat (RHODES 1999). Een progressieve criminoloog nam hem onder zijn hoede, waarna ATHENS ging studeren. Hij interviewde tientallen gewelddadige figuren en moordenaars om hun directe ervaringen tijdens een gewelddaad en hun drijfveren te achterhalen. Angst, traumatische jeugdervaringen, woede en het onvermogen om met conflictsituaties om te gaan maken volgens ATHENS dat dergelijke daders de wereld fundamenteel anders waarnemen dan de gemiddelde burgerman. Zij zouden doorgaans bewust in een bepaalde situatie een rol te kiezen hebben die hen dwingt geweld te gebruiken. Athens, die volgens collega’s nogal onaangepast is en ‘explosieve neigingen’ zou hebben, hanteert onorthodoxe methoden en theorieën (RHODES 1999: 270). Zijn werk biedt evenwel een ongebruikelijke inkijk in de belevingswereld van extreme geweldplegers.

Het werk van KATZ en de ‘cultureel criminologen’ staat in een klassieke sociologische traditie waarvan ook WALTER MILLER deel uitmaakt (MILLER 1958; zie ook KLERKS 2000: 218-223). Diens beschrijving van de ‘*focal concerns of lower class culture*’ legde de grondslag voor een reeks van studies over de klassebepaaldheid van normen en waarden en de betekenis van cultuur en rituelen als vormen van maatschappelijk verzet. MILLERS benadering is gebaseerd op een bepaalde manier van kijken en ervaren, verwant aan het Weberiaanse ‘Verstehen’. Die benadering inspireerde het schrijven van dit artikel.

---

2. Zijn methodologische kanttekeningen bij het veldwerk zijn zowel hilarisch als beklemmend: “*Seeing someone knocked unconscious has a way of putting any ethical dilemmas into perspective*” (WINLOW 2001: 18).

3. WINLWS inzichten, opgedaan als uitsmijter, zijn bruikbaar voor het begrijpen van mensen die routinematig omgaan met fysiek geweld. Recentelijk hebben in Groot-Brittannië ook professionele uitsmijters biografieën geproduceerd: een alleszins leesbaar voorbeeld hiervan is THOMPSON (2000).

In de mainstream criminologie kan de rationele keuzebenadering op grote populariteit rekenen. De mens is een economisch wezen, voortdurend uit op nutsmaximalisatie voor zichzelf en dus gericht op zijn eigen voordeel, zo zou de populaire premisse van GARY BECKER (1976) kunnen worden samengevat. Homo economicus is ook voor veel Nederlandse criminologen een haast vanzelfsprekend uitgangspunt voor theorievorming. Hoogstens kan de mate van rationeel handelen nog variëren en moeten we rekening houden met psychisch gestoorde uitzonderingen, zoals habituele zedendelinquenten en sadisten. De meerderheid der delinquenten gaat echter 'voor de heb', waarbij het veronderstelde gewin gelijk wordt gesteld aan materieel voordeel. Er zijn evenwel aanwijzingen dat ook andere drijfveren de wetsovertreders motiveren.⁴ Daarbij moet direct de kanttekening worden geplaatst dat het 'blootleggen' van iemands motieven om bepaald gedrag te vertonen objectief gezien niet mogelijk is. Motieven kunnen immers niet zelfstandig worden waargenomen, maar slechts worden afgeleid uit waargenomen gedrag of uit de eigen verklaringen van een persoon. Het eerste komt neer op raden, het tweede op hopen dat iemand zichzelf kan doorzien en bovendien de waarheid spreekt. Al zijn ze dus niet tastbaar, motieven zijn toch belangrijk om te achterhalen, bijvoorbeeld als het er om gaat toekomstig wan-gedrag te ontmoedigen of voorkomen.

Hoe belangrijk niet-materiële motieven zijn in kwantitatieve zin kan evenmin worden bepaald. De waarschijnlijk meest gepleegde wetsovertreding in Nederland, het te snel rijden, is echter al meteen een voorbeeld van een delict dat meestal niet uit economische motieven wordt gepleegd. Niet iedereen rijdt immers in een taxi of hoeft pizza's te vervoeren, en toch rijden we bijna allemaal alsof tijd geld is. De motivatie ligt in haast, plezier, gewoonte, conformisme aan medeweggebruikers, frustratie, en misschien zelfs in angst (als men bijvoorbeeld meent te worden achtervolgd). Dit eenvoudige voorbeeld illustreert dat het niet moeilijk is om andere motieven dan materieel gewin aan te wijzen bij een wets-overtreding. In dit artikel gaat het echter met name om de beweegredenen van plegers van strafbare feiten die (in ieder geval aanvankelijk) mede door materieel gewin gemotiveerd zijn, en waarbij de delicten veelal in groepsverband, of althans in een collectieve context worden gepleegd.

Dat voor zowel de pathologische dadertypes als de politiek gemotiveerde andere drijfveren dan materieel gewin gelden behoeft geen betoog. Deze categorieën worden daarom buiten beschouwing gelaten. Op basis van biografieën en analytische studies over politiek geweld laat zich wel vaststellen dat ook deelname in extremistische groepen wordt gedreven door allerlei motieven naast 'de goede zaak' (COLLINS 1997; DELLA PORTA 1992; KITTRIE 2000; TAYLOR & QUAYLE 1994; TOOLIS 1996; WALDMANN 1993). De aanvankelijke betrokkenheid komt doorgaans weliswaar voort uit solidariteit, ideologische of intellectuele overtuiging of het uitleven van frustraties. Er zijn echter talloze voorbeelden van leden van ondergrondse organisaties als de RAF, PIRA, ETA en Brigade Rosse, die vooral werden gedreven door de behoefte om agressie uit te leven, uit ijdelheid en hang naar persoonlijke roem, om seks te krijgen of om een saai en uitzichtloos leven te ontvluchten.

---

4. KLERKS (2000: 356-357).

Waar het in dit artikel dus ook verder niet om gaat, is de motivatie door geld en daarmee te financieren genoegens zoals drugsgebruik, luxeautomobielen en onroerend goed. Omdat macht doorgaans nauw verbonden is met de beschikking over financiën, wordt ook daar aan voorbijgegaan, hoewel moet worden onderkend dat het streven naar en genieten van macht over bijvoorbeeld groeps-genoten en potentiële slachtoffers wel degelijk een zelfstandige factor kan vormen. Dat geld en macht verder buiten beschouwing blijven betekent geenszins dat zij als motief minder belangrijk zouden zijn. Integendeel: eenieder die kennis heeft genomen van strafrechtelijke dossiers inzake georganiseerde criminaliteit zal beamen dat geldelijk gewin in bijna alle gevallen de primaire drijfveer vormt.⁵ Of misschien moeten we spreken van de 'aanvankelijke drijfveer', want zoals we zullen zien, kan dit motief op den duur worden verdrongen door meer persoonlijk getinte factoren als sociale druk, angst en het onvermogen om zich uit een bepaalde omgeving los te maken.

In de volgende paragraaf wordt een achttal categorieën van drijfveren onderscheiden en toegelicht. De slotparagraaf behandelt enige praktische consequenties van deze inzichten en bepleit tevens een hernieuwde inspanning tot theorievorming, zodat criminologen zich niet langer met de gemakzuchtige 'gedreven door het geld'-verklaring tevreden zullen stellen.

3. Niet-materiële motieven voor crimineel groepsgedrag

3.1. UITBUNDIG PLEZIER EN GOED GEZELSCHAP

Verscheidene onderzoekers hebben beschreven hoe een hedonistische levensstijl crimineel gedrag haast vanzelfsprekend kan maken. Onder andere ADLER (1993: 178-182), GIBBS & SHELLY (1982: 111-115), TAYLOR (1983: 15) en SHOVER (1996: 93-102) beschrijven de '*party lifestyle*', een hectische aaneenschakeling van feesten, 'spontaan genieten', uitbundig leven en het ontlopen van verplichtingen en routine. Criminaliteit biedt een haalbaar alternatief voor het beklemmende en uitzichtloze burgermansbestaan waaraan de party-tijgers een broertje dood hebben. De overeenkomsten met MILLER's '*focal concerns*' zijn treffend. Complementair aan de '*party lifestyle*' zou een fatalistische levensfilosofie zijn: het lot bepaalt wie wanneer tegen de lamp loopt, maar anderzijds is er veel plezier te beleven aan het verzinnen van plannetjes om geluk af te dwingen (cf. b.v. ÅKERSTRÖM 1993: 28-38).

Een leven van feesten maakt het noodzakelijk om voortdurend geld binnen te halen, en dat versterkt het vanzelfsprekende primaire motief: geldzucht. Daarnaast zal men vaker in aanraking komen met geestverruimende middelen, waardoor de gelegenheid en verleiding om in de handel te gaan wordt vergroot. Men kan zich overgeven aan irrationeel en 'onverantwoordelijk' gedrag, om zo aan zichzelf en anderen te tonen dat men lak heeft aan de samenleving en een eigen weg kiest. Ook kan de dwang om te blijven feesten groot zijn, wanneer men buiten de *beautiful people* in het partycircuit geen betekenisvolle relaties meer heeft.

---

5. Dit hoeft nauwelijks meer te worden aangetoond, maar zie bijvoorbeeld TUNNELL (1992: 39-43).

Plezier hebben is maar één mogelijk aspect van het met anderen verkeren. SUTHERLAND beschreef lang geleden al hoe personen die om uiteenlopende redenen de aansluiting bij conventionele activiteiten, instituties en personen missen een criminele groepering als de enige optie voor betekenisvol menselijk contact kunnen gaan zien. Door de identificatie met zo'n criminele groep treedt een proces van verdere marginalisering op, waarbij conventionele banden geheel verdwijnen en de deviante waarden gaan overheersen.

3.2. AUTONOMIE

In het verlengde van MILLER's *lower class focal concerns* wordt het nastreven van autonomie, het 'eigen baas zijn', in de literatuur veelvuldig als drijfveer genoemd. Wetsovertreders, vaak levend de onderkant van de samenleving, hebben niet zelden ingrijpende en frustrerende ervaringen opgedaan met '*being pushed around*': ze willen vooral zelf bepalen wat ze doen. ÅKERSTRÖM bijvoorbeeld beschrijft hoe de gedetineerden in haar onderzoek voortdurend spraken over het hebben van een eigen bedrijfje en de afkeer van het werken onder een baas (ÅKERSTRÖM 1993: 39-46). Haar respondenten, mannen die in botsing waren gekomen met de regels van de Zweedse samenleving, wilden vooral een 'vrije jongen' zijn en geen 'sukkel' die voor een schamel weekgeld zijn vrijheid verkoopt.⁶ Ook SHOVER (1996: 37 e.v.) wijst op het belang dat mannen uit de arbeidersklasse hechten aan persoonlijke onafhankelijkheid en autonomie, en beschrijft in zijn werk hoe crimineel gedrag een uiting van die behoefte kan zijn.

3.3 OPWINDING, GEWELD EN SPEED

Het doorbreken van verveling en sleur door kickgedrag kan zoals bekend criminele vormen aannemen. Het opzoeken van sensatie wordt geassocieerd met de puberteit en adolescentie, maar ook ouderen geven zich hier aan over. STEPHEN LYNG (1990) heeft in dit verband het ondernemen van risicovolle activiteiten voor eigen vermaak omschreven als '*edgework*', waarbij de *edge* kan staan voor leven *versus* dood, voor bewustzijn *versus* bewusteloosheid, helderheid *versus* waanzin, enz. Cruciaal is volgens LYNG het idee van beheersing door vaardigheid. Of het nu gaat om topsport, om riskant autorijden of het zich bewust begeven in gevaarlijke situaties: waar de meeste mensen zouden tenondergaan, slaagt de *edgeworker* er door koelbloedigheid, handigheid en/of kracht in om de schijnbare chaos en wanhoop te beteugelen. Doordat de verhalen over *edgework* steeds opnieuw worden verteld, is het een krachtige manier om een reputatie te vestigen. De waarde van LYNG's *edgework*-concept is in de jaren negentig door veel sociologen en criminologen onderkend, en hij wordt dan ook veelvuldig geciteerd.

Het spelen met risico's hoeft niet bij voorbaat crimineel gedrag in te houden. In de postmoderne samenleving waarin het jeugdige de norm is en de media zich uitputten in het zoeken naar nieuwe prikkels die te gelde kunnen worden gemaakt, zijn *thrills* een verhandelbaar goed geworden. Pleidooien voor het her-

6. Over het belang van het '*sucker*-concept' zie onder meer CLOWARD & OHLIN (1960: 14, 23) en KLERKS (2000: 232-233, 307-308).

stel van normen en waarden steken wat bleekjes af tegen de kakafonie van multimedialawaai. Jongeren krijgen te horen dat ze zich moeten conformeren aan de regels, maar worden tegelijk uitgedaagd om hun grenzen te verleggen. Een relatief onschuldige uitingsvorm is dan de extreme sport. Wie bergbeklimmen en parapenten al te tam vindt, kan zijn kicks halen in het 'BASE-jumpen'. *BASE-jumping* is het met een parachute van hoge bruggen, wolkenkrabbers, antennemasten en dergelijke springen – een activiteit die gewoonlijk verboden is. Door de eigen sprong (door een helmcamera) en die van anderen te filmen kan men deelnemen aan een soort subcultuur, waarbij gelijkgestemden ervaringen uitwisselen en elkaars status bevestigen.

De parallel tussen de BASE-jumpers en waarnemingen van veldwerkers in criminele subculturen is in veel opzichten treffend, maar in het laatste geval speelt fysiek geweld vaak een bepalende rol. Dat geweld opwindend kan zijn, is voor beschaafde academici wellicht nauwelijks voor te stellen; dergelijk 'plezier' is dan ook van papier nauwelijks invoelbaar te maken. Volgens sommigen slagen regisseurs als KUBRICK (*A Clockwork Orange*, 1971) en FINCHER (*Fight Club*, 1999) daar beter in. Extreem geweld, als in oorlogssituaties, kan op bepaalde mensen evenzeer aantrekkingskracht uitoefenen: de oorlog als ontsnapping aan het alledaagse. De Britse oorlogscorrespondent ANTHONY LOYD (LOYD 1999: 67) verbaasde zich als jong soldaat over zijn maten in de Light Division:

"Some were even more vitriolic than me, and came right out with it: "We want to know what killing is like." The words hang in my mind. If you are a young man of combat age frustrated by the tedium and meaninglessness of life in twentieth-century Europe, you may understand them. If not, you will probably think they come from a psychopath."

LOYD zwierf later als journalist van slagveld naar slagveld, doorstond doodsangsten en gebruikte eenmaal terug in Londen heroïne om de leegheid van het bestaan aan te kunnen. Hij kwam tot de conclusie dat ouder worden in triviale alledaagsheid hem nog meer tegenstond dan het oorlogsgeweld: *"Sometimes I pray for another war just to save me"* (LOYD 1999: 185). De verleiding van het plezier dat sommigen blijkbaar aan geweld beleven is nog grotendeels onontgonnen terrein in de criminologie, terwijl het voor het doorgronden van uiteenlopende problemen als vandalisme, commune criminaliteit en politiek geweld van wezenlijk belang is.

Ook de opwindende hectiek van het voortdurend bezig zijn met veelbelovende projecten kan op zichzelf bevrediging geven. RUGGIERO and SOUTH (1995: 115) citeren bijvoorbeeld uit de memoires van de notoire Londense delinquent CHARLIE RICHARDSON (1991: 130): *"Each day of my life was filled with a variety of ideas and transactions. I revelled in my ability to switch from selling metals to buying shoe polish to opening a new company. With all my companies I enjoyed working out the transfer of assets and debts from one to the other. I juggled ideas, people, money, business and commodities all day."* De respondenten van GIBBS & SHELLY (1982: 325) laten vergelijkbare geluiden horen: *"I just like the excitement, I like when the adrenalin starts pumping for some reason when I'm out there. I can work this thing and this and this and this. I can have seven, eight different things going on at one time. It's not boring. It's not an everyday routine."* Het 'Life in the fast lane' is een terugkerend thema in biografieën van criminelen: de snelheid van misdadigheid lijkt een haast verslavend effect te

hebben. Criminoloog LAURIE TAYLOR (1983: 15) trok op met de 'snelle jongens' en noteerde:

"Everything in this world was sharpened up. You kept alert, moved quickly, stayed out late, drove at speed, made snap decisions. There was a contagious frenzy about it all. Everyone else was left standing at the lights. (...) This pulse was also what separated this crowd of villains, in their own minds, from the lumpenproletariat."

Een ander wijdverbreid fenomeen, het gebruik van clandestiene drugs, kan eveneens samenhangen met de zoektocht naar kicks en verboden plezier. Diverse Amerikaanse onderzoeken suggereren zelfs dat het zoeken naar intense ervaringen en opwinding de primaire motiverende factor voor drugsgebruik kan zijn (UNDCP 1997: 57-58).

3.4. REPUTATIE EN WAARDERING

ADLER (1993: 460) en anderen hebben gewezen op het belang van reputatie als motief voor bepaald gedrag. Ook in mijn eigen onderzoek kwam dit aspect herhaaldelijk naar voren: zelfs een 'gearriveerde zware jongen' moet zijn reputatie blijven onderhouden op straffe van verlies van invloed en aanzien. Een 'grote jongen' die zwakheid toont kan zelfs fysieke risico's lopen. Zo kan dus net als in de reguliere samenleving onder wetsovertreders iemand's keuzevrijheid aanzienlijk worden ingeperkt door de verwachtingen die in eerdere interacties bij anderen zijn gewekt, zowel specifiek als in de vorm van '*generalized cultural expectations*'.⁷ Angst voor gezichtsverlies is dan ook een belangrijke drijfveer voor met name geweldscriminaliteit (cf. VAN DE PORT 122 e.v.).

Een criminele reputatie heeft anderzijds zijn aantrekkelijke kanten. Crimineel gedrag, als overtuigend gebracht, kan immers sociale bevestiging tot gevolg hebben: de stelselmatige wetsovertreder kiest blijkbaar weloverwogen voor een afwijkend levenspad ('*my way*') en neemt daarvan de consequenties. De keuzers verschaffen een identiteit, een verhaal tegenover zichzelf en anderen over wie men is en waar men voor staat.⁸ Daarbij kan men de symbolen van de vrijbuiters kiezen en de bijbehorende rechtvaardigingen. Wie het lukt om een imago van 'geslaagde crimineel' overeind te houden kan de sociale beloningen incasseren. Anderen bewonderen en benijden zijn vastberadenheid en durf, en verkeren graag in zijn opwindend gezelschap. Criminaliteit biedt kortom een complete levensstijl, die voor gebrekkig opgeleide non-conformisten zeker in een bepaalde levensfase erg aantrekkelijk kan zijn.

---

7. HOWARD S. BECKER (1960) introduceerde in dit verband het concept '*commitment*' om onder meer aan te geven hoe handelingsalternatieven in subculturen kunnen worden beïnvloed. Hij sluit hiermee aan bij het door GOFFMAN ontwikkelde gedachtegoed rond gezichtsverlies ('*face*'). In een variatie hierop spreekt KATZ (1988: 193) van een '*commitment to deviance*': je kunt als overvaller niet net doen alsof je een kwaai bent, uiteindelijk moet je het echt menen.

8. In het werk van WINLOW (2001) staat dit verschijnsel centraal. In een al wat ouder onderzoek naar straatrovers beschrijven DE HAAN en VOS hoe in het delict de dader kan uitdrukken wie hij is; het plegen van meedogenloze delicten als '*identity project*' ("strak, géén grap, moeilijke gabbers" - DE HAAN en VOS 1993: 370-371).

3.5. SAMEN STERK

Het deel uitmaken van een groep beïnvloedt op zichzelf al de mogelijkheden en keuzes wat crimineel gedrag betreft. Het maakt immers acties mogelijk die een enkel individu nooit kan volbrengen. Doordat een groep een fysiek overwicht heeft op een potentieel slachtoffer kan men eerder besluiten tot een aanranding of beroving over te gaan. Een groep kan vaardigheden en hulpbronnen combineren die een individu niet ter beschikking heeft, en die bijvoorbeeld een bankkraak of andere gecompliceerde diefstal mogelijk maken. Ook de creativiteit en het lef nemen toe: samen komt men op ideeën die een individu niet zou wagen. Uit tal van studies over deze invalshoek is het recente werk van onderzoeker FRANK WEERMAN over ‘samenplegen’ (WEERMAN 2001) door zijn samenvattend karakter met name interessant. Hij prikt bestaande opvattingen over rationeel gedrag in groepen door en vermeldt dat bij delicten als overvallen en straatroof de dadercombinaties vaak impulsief tot stand komen, omdat het idee om zulke delicten te plegen pas ontstaat wanneer daders reeds bij elkaar zijn en een gelegenheid ontwaren (*id.*: 19). Ook zou er voor criminele samenwerking worden gekozen om angstgevoelens bij het plegen van misdrijven te overwinnen (*id.*: 21).

3.6. ANGST EN VEILIGHEID

In Amerikaanse getto's kan het behoren tot een jeugdbende jongeren een gevoel van veiligheid en bescherming verschaffen (DECKER & VAN WINKLE 1996). Men kiest dan voor crimineel gedrag omdat het alternatief is om voortdurend slachtoffer te (kunnen) zijn. Eenmaal opgenomen in het sociaal stelsel van de jeugdbende ontwikkelt zich een eigen dynamiek rond de jeugdige delinquent, waarin het materiële aspect opnieuw slechts een beperkte rol speelt.

Het doden uit nuchtere overwegingen van winst en verlies wordt wel gezien als het summum van door materialisme gedreven criminaliteit: in de ondergrondse economie worden serieuze bedreigingen van de business afgewend door koele moord. Vrij algemeen wordt verondersteld dat liquidaties het resultaat zijn van een perfide economische logica: er wordt letterlijk ‘afgerekend’. De onderzoeker MATTIJS VAN DE PORT weet echter in een recent onderzoek aannemelijk te maken dat er in werkelijkheid vaak andere motieven spelen (VAN DE PORT 2001). Angst plaatst hij voorop: gevoelens die nog kunnen worden versterkt door paranoïde waandenkbeelden wanneer er sprake is van excessief cocaïnegebruik. VAN DE PORT (2001: 98-102) beschrijft hoe zo'n achtervolgingswaan kan leiden tot een geïsoleerd bestaan, waarbij de stelselmatige wetsovertreder zich terugtrekt in zijn zwaar beveiligde fort en zich enkel nog op straat vertoont met een kogelwerend vest en bodyguards. Hij komt op basis van uitgebreide dossieranalyse tot de gevolgtrekking dat “angst een factor van belang is in het begrijpen van de geweldsuitbarstingen in het milieu” (2001: 102).

3.7. GROEPSDRUK

Bij crimineel groepsgegedrag stimuleren de aanwezigen als ‘publiek’ elkaar om aan de reputatie te werken en lef te tonen. Groepsdruk is een mechanisme dat

aarzelende wetsovertreders over de drempel (en over de schreef) kan helpen. De aanwezigheid van vrouwen in een groep kan dempend werken maar juist ook provocerend. Jonge mannen kunnen zich uitgedaagd voelen, of menen zich te moeten bewijzen. In de politiepraktijk kent men het verschijnsel dat jongens zich laten oppakken door in de nabijheid van de plaats van een delict te blijven, en vervolgens alleen verklaren “ik moest het doen”. Initiatie in een jeugdbende kan hieraan ten grondslag liggen: een test of betrokkene het lef heeft een strafbaar feit te plegen, en de gevolgen te ondergaan.

Als een variant hierop kan het plegen onder dwang, door intimidatie of list worden genoemd. Betrapte delinquenten nemen niet zelden hun toevlucht tot het excuus dat zij door anderen gedwongen zijn: men heeft geen keuze wanneer anders zekere sancties volgen. Vaak is dit een opportunistisch argument, maar helemaal uit te sluiten is het niet. Sommige schoolkinderen bijvoorbeeld worden wel degelijk door ‘vriendjes’ met dwang en intimidatie tot stelen gebracht. Het is ook denkbaar dat meer ervaren of doortrapte delinquenten anderen door listigheid in een positie manoeuvreren waarin het plegen van ernstige delicten onvermijdelijk wordt. Op die manier knappen de sukkel het vuile en riskante werk voor anderen op.

3.8 SOLIDARITEIT EN VERWANTSCHAP

Families waarin meerdere leden samen crimineel actief zijn, zijn ook in Nederland geen uitzondering: iedere grote gemeente kent er voorbeelden van. Het is vaak moeilijk vast te stellen wat precies de drijfveren van de afzonderlijke betrokkenen zijn, en of ze uit zichzelf ook tot wetsovertredingen zouden zijn gekomen. Maar men laat elkaar in ieder geval niet in de steek, en verleent minstens hand- en spandiensten door contrabande te verbergen of als heler van het gestolen goed te fungeren. Het is alleszins aannemelijk om hier een zekere onderlinge solidariteit te veronderstellen, die daarmee als een afzonderlijke criminele motivatie kan worden beschouwd. Italië kent natuurlijk de mafiavrouwen die in de bres springen voor hun broers, zonen, vaders en echtgenoten, zoals CLARE LONGRIGG heeft beschreven (1998: 1-21). Ook RENATE SIEBERT (1996: 123-172) heeft de medeplichtigheid en ondersteuning van mafiavrouwen uitvoerig gedocumenteerd. Zoals een Italiaanse officier van justitie het uitdrukte: “*When the mafia is really in trouble, they call on their women*” (LONGRIGG 1998: xxii). Dichter bij huis wezen WODC-onderzoekers in de monitor georganiseerde criminaliteit op de betekenis van criminele activiteiten door vrouwen, waaronder echtgenoten en vriendinnen van ‘zware jongens’.⁹

4. Belang van niet-materiële drijfveren voor aanpak en theorievorming

Veronderstellen dat plegers van vermogensdelicten slechts gedreven worden door materiële verlangens is een teken van intellectuele luiheid: een serieuze criminoloog zal zich hiermee dan ook niet tevreden stellen. In de opsporingspraktijk gaat het echter om een meer dan academische kwestie. Zo is het be-

9. KLEEMANS *et al.* (1998: 48-51). Ook in KLERKS (2000: 272) zijn hiervan voorbeelden te vinden.

schouwen van iemands criminele drijfveren bijvoorbeeld aan de orde wanneer men diens medewerking wil verkrijgen bij het tegengaan van criminaliteit. Politie-informanten zijn onmisbaar bij de aanpak van zware en georganiseerde criminaliteit. Men heeft dan te maken met figuren in gecompliceerde situaties, die zich bewegen op de grens van legaal en illegaal. Van beide kanten ervaren zij verleiding en dreiging (GREER 1995; MALLORY 2000). Sterk uiteenlopende motieven kunnen ten grondslag liggen aan iemands beslissing om als informant te gaan fungeren (HANVEY 1995: 9-11; ROBERTS 1999). Hoewel veel informanten vooral door het vooruitzicht van een financiële beloning lijken te worden gemotiveerd, blijkt het bijzonder relevant voor zowel het herkennen en aanwerven van potentiële informanten als voor het exploiteren van dergelijke bronnen om ook andere drijfveren te doorgronden. In de relatie tussen runner en informant kunnen morele kwesties, persoonlijke problemen, angst, verleiding en tal van andere aspecten een rol spelen. Verraad is een emotioneel proces. Het kan zakelijk worden benaderd en in een opsporingscontext is dat waarschijnlijk een verstandige invalshoek. Op de langere duur zal een eendimensionale benadering op uitsluitend financiële grondslag echter de kwaliteit van de samenwerking niet per se ten goede komen.

Bij het werken aan de beëindiging van criminele carrières zal evenzeer moeten worden onderkend dat geld niet de enige drijfveer is. In een context van reclassering zullen afhankelijk van de specifieke situatie het belang van (zelf)respect en moraal, de behoefte aan autonomie en veiligheid en andere hierboven genoemde factoren in het oog moeten worden gehouden. Het ontwikkelen van strategieën en methoden in het kader van het 'tegenhouden', verplaatsen of ombuigen van criminaliteit vergt eveneens inzicht in de motieven van daders: *what makes them tick?* In de zoektocht naar kennis van de boef zouden zowel academici als praktijkmensen zich die vraag steeds opnieuw moeten stellen.¹⁰

In de criminologische en aanverwante literatuur zijn aanzetten te vinden tot het denken over niet-materiële drijfveren van stelselmatige wetsovertreders. Het verwerven van (zelf)respect en het construeren van een identiteit lijken glibberige concepten, maar ze zullen van cruciaal belang blijken wanneer het er om gaat tot gedragsverandering te komen. Een dergelijke genuanceerde benadering die naast de ratio van de dader ook oog heeft voor morele en andere categorieën is dan ook zinvol, maar tot een uitgewerkte theorie is het tot dusver nog niet gekomen. Toch is beter inzicht een voorwaarde om te kunnen verklaren waarom bijvoorbeeld drugsmiljonairs blijven recidiveren. Er blijft veel geld nodig om dure gewoonten te financieren, maar zoals in mijn proefschrift betoogd is het vooral de levensstijl die verslavend werkt. Er moet worden vastgesteld dat er meer achter crimineel gedrag schuilt dan alleen de drang naar materieel gewin: in zoverre verschillen habituele wetsovertreders weinig van de rest van ons. Plezier in het werk, opwinding, gezelschap, geborgenheid: alle motieven die voor de conventionele arbeid gelden kunnen zonder meer ook op crimineel gedrag worden toegepast. In die zin is er al veel gewonnen als criminaliteit meer wordt bekeken vanuit de al beschikbare kennis over mens en arbeid. Daarnaast zitten er nog wat bijzondere aspecten aan, zoals de omgang met geweld en het plezier

---

10. Een bijdrage aan het bijeenbrengen van inzichten inzake de praktische aspecten van het criminele handwerk onder de noemer 'criminaliteitskunde' is te vinden in KLERKS (2001).

in het ontlopen en afbluffen van wetshandhavers. Daarover kan de *cultural criminology* en andere hierboven aangehaalde literatuur ons nader informeren.

Het mooiste zou echter zijn wanneer de lezer nu ontevreden en nieuwgierig is geworden: ontevreden met de conventionele verklaringen van crimineel gedrag, en nieuwgierig naar de energiebronnen die de daders aandrijven waar hij in zijn werk mee te maken heeft. Geldzucht is er daar slechts één van. Wanneer we beter gaan begrijpen waar iemands motivatie werkelijk vandaan komt is de eerste stap gezet om die te kunnen beïnvloeden. De aanbeveling: "meer onderzoek!" ligt nu voor de hand. Maar zoals de yogi zei: je kunt veel zien door anders te kijken.

GEBRUIKTE LITERATUUR

ADLER, P.A. (1993) *Wheeling and Dealing: An Ethnography of an Upper-Level Drug Dealing and Smuggling Community*. Second Edition. New York: Columbia University Press.

BECKER, G. S. (1976) *The Economic Approach to Human Behaviour*. Chicago: University of Chicago Press. BECKER, H.S. (1960) 'Notes on the Concept of Commitment'. *American Journal of Sociology*, 66 (1): 32-40.

CLOWARD, R.A. & L.E. OHLIN (1960) *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*. Glencoe, IL: The Free Press of Glencoe, Illinois.

COLLINS, E. with M. MCGOVERN (1997) *Killing Rage*. London: Granta Books.

DECKER, S.H. & B. VAN WINKLE (1996) *Life in the Gang: Family, Friends and Violence*.

Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

DELLA PORTA, D. (ed.) (1992) *Social Movements and Violence. Participation in Underground Organisations. International Social Movement Research, Vol. 4*. Greenwich/London: JAI Press.

ELIAS, N. & E. DUNNING (1993) *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilising Process*. Oxford: Blackwell.

FERRELL, J., D. MILOVANOVIC & S. LYNG, 'Edgework, Media Practices, and the Elongation of Meaning: A Theoretical Ethnography of the Bridge Day Event.' *Theoretical Criminology*, 5 (2): 177-202.

FINCHER, D. (Director) (1999) *Fight Club*. 20th Century Fox.

GIBBS, J.J. & P.L. SHELLY (1982) 'Life in the Fast Lane: A Retrospective View by Commercial Thieves'. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19: 299-330.

GREER, S. (1995) 'Towards a sociological model of the police informant'. *British Journal of Sociology*, 46 (3): 509-527.

HAAN, W. DE en J. VOS (1993), 'De huilende rover en de schaamteloosheid van de rationele keuzebenadering'. *Tijdschrift voor Criminologie* Jg. 35 (4): 351-377.

HANVEY, PH. (1995) *Identifying, Recruiting and Handling Informants*. London: Home Office Police Research Group.

KATZ, J. (1988) *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books.

KITTRIE, N.N. (2000). *Rebels With a Cause: The Minds and Morality of Political Offenders*. Boulder, CO: Westview Press.

- KLEEMANS, E.R. et al. (1998). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Rapportage op basis van de WODC-monitor*. Den Haag: WODC, 1998.
- KLERKS, P.P.H.M. (2000) *Groot in de hasj. Theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit*. Alphen aan den Rijn: Ced.Samsom Kluwer.
- KLERKS, P.P.H.M. (2001) *Criminaliteitskunde. Een voorstel voor kennisonstluiting*. Apeldoorn: NPA Onderzoeksgroep.
- KUBRICK, S. (Director) (1971) *A Clockwork Orange*. Warner Bros.
- LONGRIGG, C. (1998). *Mafia Women*. London: Vintage.
- LOYD, A. (1999) *My War Gone By, I Miss it so*. London: Transworld Publishers.
- LYNG, S. (1990) 'Edgework: A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking'. *American Journal of Sociology*, 95: 851-886.
- MALLORY, S.L. (2000) *Informants: Development and Management*. Incline Village, NE: Copperhouse.
- MILLER, W.B. (1958) 'Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency'. *Journal of Social Issues* 14 (3): 5-19.
- PORT, M. van de (2001) *Geliquideerd. Criminele afrekeningen in Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff.
- PRESDEE, M. (2000) *Cultural Criminology and the Carnival of Crime*. London; New York: Routledge.
- RHODES, R. (1999) *Why They Kill: The Discoveries of a Maverick Criminologist*. New York: Vintage.
- ROBERTS, T. (1999) *The Human Factor: A Guide to Handling Police Informants*. Surrey: The New Police Bookshop.
- RUGGIERO, V. & N. SOUTH (1995) *Eurodrugs: Drug Use, Markets and Trafficking in Europe*. London: UCL Press.
- SHOVER, N. (1996) *Great Pretenders: Pursuits and Careers of Persistent Thieves*. Boulder, CO: Westview Press.
- SIEBERT, R. (1996). *Secrets of Life and Death: Women and the Mafia*. London; New York: Verso.
- TAYLOR, L. (1983) 'Ducking and Diving'. *New Society*, 6 January: 13-15.
- TAYLOR, M. & E. QUAYLE (1994) *Terrorist Lives*. London: Brassey's.
- THOMPSON, G. (2000) *Watch my Back*. Chichester, West Sussex: Summersdale Publishers.
- TOOLIS, K. (1996) *Rebel Hearts: Journeys within the IRA's Soul*. London and Basingstoke: Picador.
- TUNNELL, K.D. (1992) *Choosing Crime: The Criminal Calculus of Property Offenders*. Chicago: Nelson-Hall.
- UNDCP (1997). *World Drug Report 1997*. New York: United Nations Drug Control Program.
- WALDMANN, P. (1993) *Beruf: Terrorist. Lebensläufe im Untergrund*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- WEERMAN, F.M. (2001) *Samenplegen. Over criminele samenwerking en groepsvorming*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- WINLOW, S. (2001) *Badfellas: Crime, Tradition and New Masculinities*. Oxford; New York: Berg.